

**KELET-CSERHÁTI KUTATÁSOK
(ACCIPITRIFORMES, FALCONIFORMES,
CICONIIFORMES ÉS CORVIDAE)
AZ 1989-TŐL 1997-IG TERJEDŐ IDŐSZAKBAN**

DUDÁS MIKLÓS

Bevezetés

A terepi felmérések elsősorban a mintegy 7 ezer hektáros védett területre koncentráltak (észak–déli tengely: Márkházától Bujákig, kelet–nyugati tengely: Mátra-szőlőstől–Zsunypusztáig terjedt), de több mint 5 ezer hektár nem védett rész is belekerült a feltáró munkába. (Észak–déli tengely: Nagylóctól Bokorig, kelet–nyugati tengely: Herencsénytől Hollókőig terjedt).

A kutatás célja az volt, hogy átfogó képet kapjunk a térség nappali ragadozómadár-állományának nagyságáról, fészkelési viszonyairól és eloszlásáról. Továbbá választ keresni arra, hogy az egyes kihasználható táplálékforrások milyen limitáló szerepet töltenek be, az itt előforduló karakter ragadozómadár-fajok mennyiségi viszonyaiban.

Végezetül feltárni s felhívni a figyelmet a veszélyeztető tényezők jelenlétére és állományszabályozó szerepükre.

Ez a jelen állapotfelmérés alapja lehet egy későbbi még hosszabb időszakot felölelő munkának, mely a populációdinamikai változásokat lenne hivatott demonstrálni, a mostani eredményekhez viszonyítva A mintegy kilenc évet felölelő munka zöme őszi, kora tavaszi időszakokra esett, amikor is a talált gallyfészkek feltérképezése, továbbá a fészkelési időszak alatt talált új revírek behatárolása, s a lakott fészkeknek az ellenőrzése is megtörtént.

A terepen töltött napok száma összesen 58 volt.

A terület jellemzői

A Kelet-Cserhát az Északi-középhegység tagjaként, a Börzsöny és a Mátra között helyezkedik el. Döntően alacsony-hegységi, dombos jellegű. A kis kúpok és gerincek magvát vulkáni kőzetek képezik, elsősorban andezit.

A hegység magassági pontjai is alig haladják meg az 500 métert. A legmagasabb csúcsok: Macska hegy 572 m, Tepke 566 m, Purga 575 m.

A vizsgált kistáj nem homogén, az erdőstült részeket gyakran megszakítja egy-egy lankásabb, másodlagosan kialakult irtásrét, amiket gyakran legelőként vagy kaszálóként hasznosítanak. Egyes helyeken a zárvány szántók felhúzódnak az erdőhatárig is.

Fás vegetációja változatos az Északi-középhegységre jellemző társulásokkal.

Az északi oldalakon helyenként, s ott is inkább csak foltokban kevés bükköst (Melittio-Fagetum) találhatunk. Az alacsonyabb régiókban gyertyános-kocsánytalan tölgyesek (Querco petraeae-Carpinetum) húzódnak. A déli kitettséű oldalakon és a sziklakopáros gerinceken a molyhos-cseres tölgyesek (Corno-Quercetum pubescenti-cerris) uralkodnak. A mélyebb fekvésű völgyekben a cseres-kocsánytalan tölgyesek (Quercetum petraeae-cerris) a jellemzőek, míg a délkeleti lejtőkön a molyhos tölgyes – virágos kőrises (Orno-Quercetum pubescenti-cerris) bokorerdők kapaszkodnak a sekély termőrétegű sziklás részeken, néhol kissé mediterrán jelleget kölcsönözve a tájnak. Az állandó vízhozamú patakok mentén (Zsunyi-p., Cserkúti-p. stb.) mézgas égeresek (Carici brizoidis-Alnetum) húzódnak. Egyre több helyen, igaz, még csak kisebb foltokban plantázsok ékelődnek a „természetes” erdőtársulások közé (erdei, vörös fenyő, vöröstölgy, akác stb.).

Az adatok feldolgozása

A megfigyelési adatok az áttekinthetőség kedvéért területegységenként vannak összesítve. A megtalált lakott fészkek és a revírt tartó párok száma alapján történt az állománybecslés, melyet 3 táblázat és 3 grafikon szemléltet.

A fészkelő állomány megoszlása a védett területeken

Terület	Pernis apivorus	Accipiter gentilis	Accipiter nisus	Buteo buteo	Aquila pomarina	Falco subbuteo	Falco tinnunculus	Corvus corax
Órhegy	1	1	–	2	–	–	–	1
Zsunyi-hegyek (legelő)	1	3	–	4	1	–	2	1
Hármas-határ-hegy	–	–	–	2	–	–	–	–
Nagykötető-Kövesbérc (Ördög-völgy)	–	1	–	4	–	–	–	–
Macska-hegy-Purgatepke-Tarcsa-hegy	2	2	–	3	–	–	–	1
Barát-hegy	1	1	–	2	–	–	–	1
Kerek-bükk	–	–	–	2	–	–	–	–
Függőkő-völgy	–	1	–	2	–	–	–	1
Nagymező-hegy-Bükk-hegy-Major-hegy (felsőtold-legelő)	–	1	–	2	–	–	1	–
Bézma	1	2	1	3	–	–	–	1
Közép-hegy	–	–	1	1	–	–	–	–
Magas-hegy-Bokri-hegy	–	1	2	2	1	–	–	1
Bujáki legelő-Beregi legelő	–	–	–	–	–	1	1	–

A fészkelő állomány megoszlása a nem védett területeken

Terület	Pernis apivorus	Accipiter gentilis	Accipiter nisus	Buteo buteo	Corvus corax
Fekete-hegy-Dobogótető Pusztavár-hegy Csóka-hegy-Málna-hegy	1	2	1	4	1
Káva-hegy-Szúnyog-hegy- Nagy-hegy	–	2	1	4	2

A fészkelő állomány alakulása

Faj	Védett területen (pár)	Nem védett területen (pár)	Összesen
Pernis apivorus	6	1	7
Accipiter gentilis	13	4	17
Accipiter nisus	4	2	6
Buteo buteo	29	8	37
Aquila pomarina	1–2	–	1–2
Falco subbuteo	1	–	1
Falco tinnunculus	4	–	4
Corvus corax	6	3	9
Összesen	65	18	83

A kutatások közel 15 ezer ha-t érintettek, a 75 db feltérképezett gallyfészkekkel együtt 83 revír vált ismerté. A revírek megoszlása: 180 ha-ra jut egy fészkelő pár.

Összefoglalás

Az egyes ragadozómadár-fajok előfordulását döntően az életterük minősége határozza meg, a fészkelőhelyek zavartalansága, a táplálékforrások közelsége a fészkelőhelyekhez, a fészkelésre alkalmas erdőrészek aránya stb.

Ki kell emelni, s külön foglalkozni az egyes zsákmányállatok előfordulásával, összetételével, mely az adott térségben meghatározza a fészkelő állomány fajösszetételét.

A legjelentősebb táplálkozó területek:

- Szente (bujáki legelő)
- Bogdony (ecsegi legelő)
- Nagymező puszta
- Csapások (Cserhátszentiván–Bokor–Kutasó határában elterülő irtásrétek)
- Nagynyilas-dűlő (Zsunypusztá–Hollókő–Nagylóc közötti legelők)

Többségükben másodlagosan kialakult irtásrétek, melyek jelentős részét mezőgazdasági művelés alá vonták.

A maradvány hegylábi legelők erősen degradált állapotban vannak, a szakszerű kezelésük hiányát jelzi a nagymérvű gyomosodás és a spontán beerdősülési folyamatok előrehaladott állapota. A kaszálás és a legeltetés felhagyása jól látszik a „lábon álló”, több éves, elöregedett vegetációból.

Az intenzíven kezelt gyepek (felülvetett, műtrágyázott, szakaszosan legeltetett stb.) jobb kihasználtságot mutatnak. A legeltetés elsősorban szarvasmarhával történik a térségben, az extenzívebb juhtenyésztési ágazat jelentősen visszaesett. A legeltetésen kívül az évenkénti legalább egyszeri gyomirtó kaszálás elengedhetetlen feltétel lenne a legelőterületek állagának jobb megőrzése érdekében.

A szántóföldi művelésre alkalmas vonulatok (a lejtésszög erősen behatárolja kiterjedésüket) zárványként ékelődnek a legelők közé.

A térség ragadozómadár-állományának fő táplálékbázisát a mezei pocok (*Microtus arvalis*) képezi. A négyévenként bekövetkező gradációs csúcs (1995-ben volt a legutóbbi) idején az egyedsűrűség egyenletes eloszlást mutat, az összes átvizsgált táplálkozó területen.

A másik jelentős zsákmányállat lehetne az ürge (*Citellus citellus*), de sajnos csak két mikropopulációja ismert, az is erősen veszélyeztetett. A legeltetés hiánya valamint a

környéken lakók (Buják, Ecseg) általi módszeres irtása következtében állományuk a kritikus szint alá esett.

Jelen helyzetben kipusztulásuk elkérülhetetlennek látszik, a folyamat megállítása komoly feladatot fog jelenteni a természetvédelmi szakembereknek.

A hörcsög (*Cricetus cricetus*) előfordulását, egyáltalán jelenlétét a mezőgazdasági kultúrákban csak szórványosan tapasztaltam. Az 1991-es országos nagy gradációja óta erősen visszaesett az állománya. Az 1998-as évben volt tapasztalható először, hogy várhatóan ismét kulminálni fog a populációja.

A nyíltabb élőhelyek kisemlős életközösségei közül még a vakond (*Talpa europaea*) és a törpe egér (*Micromys minutus*), mint potenciális zsákmány, jelenik meg alkalmilag az egerészölyv és a vörös vércse táplálékmaradványaiban. Egyébként az egerészölyv esetében az erdőállományok gypszintjében elsődlegesen hasznosítható táplálékmenyiség zömét az erdei egerek adják (*Apodemus sylvaticus*, *Apodemus tauricus* stb.)

A vizsgált területeken a galambféléknek (*Columba palumbus*, *Columba oenas*, *Streptopelia turtur*, *Streptopelia decaocto* stb.) elenyésző számuk miatt nincs igazán jelentőségük, esetenként jelennek meg a héja táplálékmaradványaiban.

Inkább a gazdag énekesmadár-faunából (rigók, seregélyek stb.) zsákmányol ez a faj.

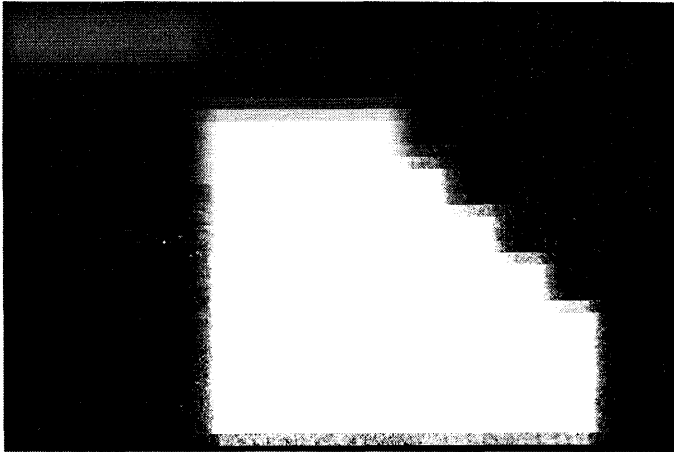
Az egyes hüllőfajok előfordulása is limitálja a csúcsragadozók jelenlétét. A kopárabb kőfolyásos, déli kitettséggű sziklagyepeken, a tájvédelmi körzet több pontján is sikerült a pannon gyík (*Ablepharus kitaibelii*) előfordulását bizonyítani, de apró termete, s szűk elterjedési területe miatt (Zsunyi-patak völgye, Cserkúti-patak völgye, Függekő-völgy stb.), mint táplálékállatnak szintén nincs számottevő jelentősége.

A jóval nagyobb és gyakoribb fali gyík (*Lacerta muralis*) és a fűrge gyík (*Lacerta agilis*) már szórványosan előfordul egyes fajok tápláléklistáján (pl. egerészölyv). A vízi-sikló (*Natrix natrix*) is viszonylag gyér egyedszámban fordul elő, az állandó vízhozamú patakok „öntésterületeinek” közelében. Erdei siklóval (*Elaphe longissima*) egy, törékeny gyíkkal (*Anguis fragilis*) két, valamint rézsiklóval (*Coronella austriaca*) néhány alkalommal sikerült találkozni. A kockás siklót (*Natrix tessellata*) Ecseg község belterületén sikerült megfigyelni.

Hogy hüllőfajokban ilyen szegényes a terület, alátámasztja az a tény is, hogy a kilenc év alatt egyetlen alkalommal sem sikerült kígyászölyvet (*Circaëtus gallicus*) megfigyelni, noha számtalan jó, fészkelésre alkalmas élőhelyet sikerült találni (lucfenyves csoport a hegygerinc közelében, jó beszállási lehetőséggel stb.).

A kétélűek szintén gyér előfordulásúak (*Rana dalmatina*, *Bufo bufo*, *Bombina bombina*, *Bufo viridis*, *Triturus triturus* stb.) az időszakos vagy a kis vízhozamú patakok miatt. Kevés az igazán alkalmas ivóhely, a kora tavaszi kiöntések hamar kiszáradnak, a békák, gőtéek számos esetben már pete stádiumban elpusztulnak. A területet járva kilenc év alatt két alkalommal sikerült foltos szalamandrával találkozni. (*Salamandra salamandra*). Az egy fekete gólya (*Ciconia nigra*) megfigyelési adat is egyértelműen azt jelzi, hogy a táplálékforrás nem kielégítő, noha háborítatlan, fészkelésre alkalmas idős erdőállományok még jelentős területeket borítanak a tájvédelmi körzetben.

Az egyes ragadozómadár-fajok előfordulási gyakoriságából jól látszik, hogy a nagy alkalmazkodó képességű (kultúrtűrő és -követő) fajok dominálnak. Legnagyobb egyedszámban az egerészölyv (*Buteo buteo*) fordul elő.

Zsákmányszerzési stratégiájának sajátos volta biztosítja, hogy sikeres a nyílt legelőkön s a mezőgazdasági területeken egyaránt (mezei pocok, ürge gyík), valamint az erdőállomány zárt lombkorona szintje alatt is (erdei egerek stb.).

A héjának (*Accipiter gentilis*) is széles tápláléklistája van, de a madáralkatúak dominálnak a zsákmányai között. Jelentős fészkelő állománnyal követi az egerészölyvet.

A darázsölyv (*Pernis apivorus*) szórtan, csak néhány párban fészkel, a déli kitettségű, száraz, meleg oldalakat kedveli, ahol jelentős számban élnek a földi méhek (pl. a nagy bányászmeék).

A karvaly (*Accipiter nisus*) igen rejtett életmódot folytat, főleg a fészkelési időszakban s így a megtalált revírek közel sem a ténylegesen fészkelő párok számát tükrözik.

A vörös vércse (*Falco tinnunculus*) és a kabasólyom (*Falco subbuteo*) gyér előfordulását ebben a magassági régióban elsősorban a kevés fészkepítő faj (dolmányos varjú, szarka stb.) jelenléte magyarázza. A lankásabb legelőkön szórványosan elterülő akácerdőkben költ néhány pár.

A térségben az egyetlen fokozottan védett faj a kis békászó sas (*Aquila pomarina*) két revír vált ismertté, de csak az egyik fészket sikerült megtalálni, melyből évek óta rendszeresen egy fiókat repít a szülőpár.

Említést érdemelnek a rendszeres törpe sas (*Hieraëtus pennatus*) megfigyelések is, de ezek többnyire az áprilisi vonulásokat érintették. Egyetlen adata volt fészkelési időben (június), de ez is csak egy magányos példány volt. A világos színváltozatú egyedek fordultak elő gyakrabban (3 esetben), s egy alkalommal a sötét változat, de költése ez ideig nem nyert bizonyítást.

Két vörös könyves és fokozottan védett fajt, a kerecsensólymot (*Falco cherrug*) és a parlagi sast (*Aquila heliaca*) nem sikerült megfigyelni a kutatási időszak alatt, de bizonyos ellenőrizhetetlen szóbeszéd említést tesz fészkelésükről a korábbi évekből.

A tapasztalatok szerint itt az ürgés legelők fokozatos degradációja a legfőbb limitáló tényező, amiért is nincsenek jelen a térségben, mint fészkelő fajok.

A holló (*Corvus corax*) fészkelő állománya stabil, viszont a fekete gólyának (*Ciconia nigra*) egyetlen fészke sem vált ismertté a kutatott területeken.

A populáció nagyságát befolyásoló antropogén hatások közül itt is az első helyre a 20 kV-os távvezetékek által okozott madárelhullások kerültek. Az egyik legjelentősebb táplálkozóterületen (Nagynyilas-dűlő) több nyomvonal is keresztezi egymást. Néhány

alkalmi ellenőrzéskor mindig előkerültek elhullott madarak az oszlopok alól, egerész-ölyv (8–10 db) és vörös vércse (3–4 db). Érdeemes lenne ezt a néhány km hosszú oszlop-sort szigetelő papucsokkal ellátni, mint ahogy ez az Alföld számos természetvédelmi területén már sikeresen megtörtént.

Fontos javaslat: a még meglévő ürgés legelők fragmentumainak kezelését rendszeresen elvégezni (gyomirtó kaszálások), s kívánatos lenne a legeltetést is újra szorgalmazni, továbbá az arra alkalmas élőhelyekre a már jól bevált hazai módszer segítségével ürgét telepíteni, új élőhelyeket létrehozva. A vizsgált terület táplálékállat-ellátottsága, a fészkelésre alkalmas erdőrészek aránya, s azok viszonylagos háborítatlansága (mérsékelt turizmus, korlátozott erdészeti tevékenység, vadászat stb.) stabilizáló hatása a fészkelő ragadozómadár-állomány nagyságára és jelen faj összetételére.

IRODALOM

Dudás M.–Endes M.

1998 Jelentés a Kelet-Cserhát Tájvédelmi Körzet területén végzett gerinces zoológiai felmérésről és természetvédelmi értékeléséről. Kézirat

Dr. Fancsik János

1987 Nógrád megye védett természeti értékei. Kollár József Nógrád Megyei Tanács V. B. Mezőgazdasági és Márton Ferenc Élelmészeti Osztálya

Dr. Solti Béla

1982–83 Madártani megfigyelések a Cserhátból. Mátra Múzeum Gyöngyös Fol. Hist.-nat. Mus. Matr. 8.

FORSCHUNGEN IN OST-CSERHÁT (NORDUNGARN) ZWISCHEN 1989–1997.

Researches were conducted basically with the aim of getting an overall view of the population size, breeding ecology and distribution of diurnal birds of preys of „Kelet-Cserhát”, as well of Raven and Black Stork occurrences. Moreover, investigations tried to answer how do food resources limit population trend of breeding birds of prey of the area and to consider influence of threatening factors on population size.

„Kelet-Cserhát”, being part of the Northern Uplands is situated between Börzsöny and Mátra Hills. Dominantly is a hill of low elevation, partly with medium character. Core of small cones and ridges are made up of volcanic rock. The investigated minor landscape is not a homogenous one, woodland dominated parts are often scattered with secondary developed, gently sloping clearings, which are used as pastures or hayfields. On some parts, inserted plough-lands stretch as far up as timber-line. Arborescent vegetation is diverse, holding typical communities of the Northern Uplands.

Data obtained from survey covering about nine years are summarised for each site. Population size was estimated based on the nests we found and the number of pairs occupying territory. Results are shown in tables and figures.

Altogether 83 territory were discovered with 75 twig-nests surveyed. Investigations were carried out on approximately 15 000 hectares. Distribution of territories: one breeding pair per 180 hectares.

Populations of prey species deserved particular attention and had to be taken separately, as it basically determined the species composition of the breeding population of the area. Species frequency of occurring birds of prey clearly shows, that species with highest tolerance and adaptivity (cultivation tolerant and favours cultivated areas) dominate on the area. Death caused by 20 kV transmission lines is first on the list of human induced factors influencing population size. On one of the most important feeding grounds („Nagynyilas-dűlű”) more traces are crossing. During occasional field visits, under pylons one after another can be found dead Common Buzzards, Kestrels. It would deserve to insulate these critical sections, as it was successfully undertaken on other protected areas of the Great Plain. Actual food resource of the investigated area, the favourable proportion of forest patches suitable for breeding and their relative undisturbedness (moderate tourism, limited forestry activity and hunting, etc.) stabilise the size and actual species composition of the breeding population.

Miklűs Dudás